

Vägivald eesti kultuuris: rahvaluulekogud ja kogumisaktsioon

Vägivaldse käitumise praktikad ja suhtumine vägivalda kuuluvad pärimuskultuuri nähtuste hulka, kuna need omandatakse enamasti jälgendamise ja suulise pärimuse teel. Olgugi et eesti rahvaluule suurskogumise algataja Jakob Hurt kutsus üles eestlasi kirja panema nii ilusat kui ka inetut, pole rahvaluulekogudes väga palju räägitud vägivalda praktiseerimisest (kombed, harjumused), sest seda pole peetud folklooriks ning enda pere ja kogukonna või rahvuse kohta ei taheta ebameeldivaid, piinlikke ega ebamoraalseid asju rääkida. Rahvaluulekogudesse siiski jõudnud vägivallateated pole enamasti pääsenud arhiivist kaugemale, sest kogudest tahetakse esitada ainult meeldivat, mis toetaks rahvuslikku identiteediloomet.

Eesti Rahvaluule Arhiivi 2020. aastal läbiviidud kogumisaktsiooniga taheti koguda rohkem teadmisi pärimuslikest vägivallapraktikatest ja suhtumisest vägivaldas. Peamiselt vanema põlvkonna esindajatelt laekunud vastused ning täiendavad välitööintervjuud tõid esile vägivallakogemuste mitmekesisuse ning erinevad põhjused ja eeskujud. Vägivallaharjumuste kujunemisel tulid esile kasvatustraditsioonid, grupikäitumine, piibli õpetuste mõju ning osalt rahvussuhetega põimunud võimusuhted ühiskonnas. Samuti toodi esile, et kogetud sõjakoledused on inimesi muutnud karmimaks ja vägivaldsemaks. Küsitluse tulemustest jäi mulje, et vägivalla traditsioone murda aitab sellele vastu astu-

mine (kui võimalik), aga ka sellest rääkimine ning selle avalikku diskussiooni toomine.

Vägivald kui pärimuskultuuri nähtus

Esmapilgul võib tunduda, et kultuur ja vägivald on teineteisest kaugel seisvad, teineteist välistavad mõisted. Kultuuri, sealhulgas pärimuskultuuri oleme harjunud seostama eelkõige millegi kauni ja meeldivaga. Kultuuri mõiste tema laiemas tähenduses hõlmab inimtegevust ja selle tulemust ning „omandatakse teistelt ühiskonnaliikmetelt kasvatus- ja õppimise kaudu harjutamise, jälgendamise ja kordamise abil”,¹ kultuuripärandina tõlgendatakse dokumente, füüsilisi objekte või jälgendamise käigus omandatud praktikaid. Nende määratluste järgi kuulub vägivald, vägivaldne käitumine pärimuskultuuri nähtuste hulka, kuna vägivallapraktikad (nii nagu ka vägivallatu käitumise praktikad) omandatakse suuresti jälgendades, sarnastes situatsioonides kohatud eeskujusid järgides.

Kogu maailmas leidub kogukonnakultuuri nähtusi alates härjavõitlusest kuni veritasuni, mis on tihti ka kogukonnade enesetaju seisukohalt olulised, kuid lähevad vastuollu (üleilmses diskussioonis pidevalt muutuvate) avalike moraalinormidega ja teinekord ka seadustega. Kultuuri mõistega on seostatud nähtusi, mida ei mõisteta üheselt positiivsena ning mida ei soovita propageerida ega kultuuri-

¹ Kultuur. – Vikipeedia. Vaba entsüklopeedia, 28. VIII 2024. <https://et.wikipedia.org/wiki/Kultuur>

pärandina säilitada, nagu alkoholikultuur.² UNESCO ja kogu vaimse kultuuripärandi kaitse raamistik on end selgesõnaliselt kultuuri pahupoolestest nähtustest distantseerinud: vaimse kultuuripärandi ja kultuurilise mitmekesisuse kaitsmisel „arvestatakse ainult sellise vaimse kultuuripärandiga, mis on kooskõlas inimõigusi käsitlevate rahvusvaheliste dokumentidega, kogukondade, rühmade ja üksikisikute vastastikuse austuse nõuetega ja säästva arengu nõuetega”.³

Kultuuriuuringud mõistagi ei tohiks siiski selliseid nähtusi käsitlemata jätta. Samas on kultuurinähtuste dokumenteerimine alati valikuline ning seotud väärtushinnangutega. Ühiskonnas kehtiva moraalikoodeksiga vastuolus oleva pärimuse või tavade dokumenteerimine ja ka uurimine on kultuuriuuringute võtmes mitmeti problemaatiline: 1) kui jäädvustatakse iseenda (suurema või väiksema) grupi kultuuri, eelistatakse tavaliselt väärnähtused maha vaadata; 2) kui jäädvustatakse teise grupi kultuuri, siis võib loodava dokumendi või avaldatud uurimuse mõju uuritavaid kahjustada. Samuti on tänapäeval kehtiva teaduseetika hea tava järgi uuritavatel õigus otsustada, milline jälg nendest tuleviku annaalisdesse jääb.⁴

Kultuuripärandi tutvustamine avalikus sfääris on samuti valikuline. Kultuuripärandit kasutatakse oma rühma esitlemiseks ja soovitakse näidata selle kultuuri kui

ilusat, õilsat, kindlasti moraalselt vastu võetavat. Moraalsed hoiakud on muutunud läbi ajaloo vägivallatumaks ning seetõttu pole ka folkloorikogudes leiduvad vägivaldaepisoodid eesti pärimuskultuuri osana erist esitlemist leidnud, vaid pigem on need maha vaigitud, tihti ka publikatsioonidest välja jäetud või välja toimetatud.

Vägivald rahvaluulekogudes

Jakob Hurt algatas ülemaalse rahvaluule kogumise eelkõige selleks, et luua teadmusbaasi eestlaste mineviku teaduslikuks uurimiseks. Hurt tõi esile, et varasemad, sakslaste kirjutatud ajalooülevaated ei pööra tähelepanu sellele, „mis Eestirahva seas sündis ja juhtus”, ega räägi eestlaste eluolust, vaimuilmast või kommetest.⁵ Andreas Kalkun on korduvalt tähelepanu juhtinud sellele, et Hurt kutsus üles kirja panema „nii ilusat kui inetut”.⁶ Hurt rõhutas, et teadustöö jaoks ei ole oluline, kas „vana usk ja kombe hää või halb, kiituse või laimuse väärt oli”, kirja tuleks see panna ikka.⁷ Hurda lähenemine on suuresti kujundanud rahvaluule kogumise põhimõtteid ka edaspidi ning kaudselt suunanud eesti folkloristika arengut laiemalt: nii näiteks on kombestiku ja rahvausundi uurimine Eestis traditsiooniliselt kuulunud folkloristika valdkonda. Vaatamata Hurda avarale vaatele ja teaduslikule lähenemisele on rahvaluule kirjanekutega

² Vt nt: Alkoholikultuur vajab ümbermõtestamist. – Terve Eesti SA, 13. IX 2021. <https://www.terviseinfo.ee/et/uudised/1668-terve-ees-ti-sa-alkoholikultuur-vajab-umbrmotestamist>

³ Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon 2003, artikkel 2.1. – Riigi Teataja II, 2. X 2006, nr 19, 51. <https://www.riigiteataja.ee/akt/12736412>

⁴ Kultuuriuuriija moraalse dilemma kohta vt lähemalt: M. Sarv, Teadlase moraalsed valikud kultuurimälu loomisel. – Keel ja Kirjandus 2019, nr 8–9, lk 673–681. <https://doi.org/10.54013/kk742a7>

⁵ J. Hurt, Mis lugu rahva mälestustest pidada. – J. Hurt, Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik. Koost Ü. Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1989, lk 12.

⁶ Vt nt A. Kalkun, Hurda „Raasakõisist” ja timä „Setokõisi raamadu” plaanist. – Raasakõisi Setomaa. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. (Seto kirävara 6.) Toim P. Hagu, V. Aabrams. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Seto Instituut, 2013, lk 7–12.

⁷ J. Hurt, Mis lugu rahva mälestustest pidada, lk 15.

seotud märkmetes ja kirjades ka kogujate kõhklus, kas see või teine aines on rahvusliku „aardekambri” jaoks sobilik,⁸ mis omal moel samuti väljendavad vastuolu Hurda teadusliku, uuriva lähenemise ning rahvaluule kultuuripärandliku, rühma esindava funktsiooni vahel.

Ehk küll vägivaldse käitumise dokumenteerimisele rahvaluule kogumise küsitlustes enamasti otseselt tähelepanu pööratud ei ole, seda teemat rahvaluulekogud siiski puudutavad. Oma arhiivitundmisele tuginedes on jäänud mulje, et pigem kajastavad vägivalda poeetilise folkloori žanrid – regilaulud, muinasjutud, erinevad usundilised muistendid ning rahvaluule lühivormid. Samas vägivaldsetest argipraktikatest rahvaluulekogudes palju juttu ei ole, tükati siiski kombestikuteadetes, mängukirjeldustes, rahvapedagoogika teemalistes tekstides ning pere- ja eluloolistes tekstides. Mõni näide sedalaadi vägivaldteadetest rahvaluulearhiivis:

ärjakara ’kuivatatud härja suguelund, kasutati külakakelustel löögiriistana’⁹

Kui sa pühapääv oma last peksad ehk lööd, siis käib teiste inimeste, ja saksa viha, elu-aa sinu lapse pial’ ja ta elab oma elu otsani teiste inimeste kiuste ja jonni all. Sellepärast ära löö ega peksa ilmas oma last pühapää.¹⁰

⁸ Vt nt **A. Kalkun, M. Sarv**, Seks ja poeesia: regilaulu peidus pool. – Vikerkaar 2014, nr 4–5, lk 91–108; **K. Kikas**, Moderniseerumine rahvaliku kirjalikkuse peeglis. 19. sajandi rahvaluulekogud arhiivi ja avalikkuse äärealal. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 39.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2024.

⁹ KKI, KS < Hanila khk, Kokuta (1978).

¹⁰ H II 39, 346 (493) < Koeru khk, Vaali (1890–1893).

Esimene riidlemine oli seda moodi, et esimesed sõrmed keerati juuste sisse ja pöidlal pandi silma; teine riidlemine oli, et kraapati kuklatagant juuksed pihku ja siis anti rusikaga kukla, kolmas oli juba kaikadega.¹¹

Kui poeetiline folkloor on pärimusühiskonnas toiminud ventiilina, mille abil saab väljendada tundlikke teemasid,¹² siis oma lähiringkonnas või isiklikult kogutud (ka leebematest) vägivallategudest rääkimine pole nii enesestmõistetavalt lihtne. Nendest rääkimine, veelgi enam kirjutamine, võib valmistada piinlikkust nii ohvri- kui ka jõupositsioonil olnutele. Poeetilises vormis vägivallakajastusi on ehk sellepärast sõandatud rohkem kirja panna, et neid ei tõlgendata enesekohaselt ega otseselt konkreetsete inimestega seoses. Vägivalla kajastused väljendites, ütlustes,¹³ regilauludes¹⁴ ja mujal viitavad sellele, et vägivaldne käitumine eestlaste seas siiski tundmatu pole olnud ning kirjapandud folklooritekstid neid praktikaid kuigivõrd peegeldavad.

Mõistetavatel põhjustel ei ole vägivald lihtne teema, millest rääkida, ja üldiselt ka ei oodata, et rahvaluulekogudesse sedalaadi materjali soovitaks. Nii avastasime rahvaluulearhiivi kogusid ja kogumis-

¹¹ ERA II 125, 191 (2) < Iisaku, Jõuga (1936).

¹² Vt **L. Virtanen**, Setukaiset kertovat lauluistaan. – Viron veräjät. Näkökulmia folklooriin. (Tietolipas 105.) Toim L. Virtanen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1987, lk 161–194.

¹³ **A. Krikmann**, „Sai hea obaduse vastu obadust”. Löömist ja peksmist märkivad väljendid eesti keeles. (Reetor 3.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, 2004. <https://www.etera.ee/api/oai2/download/21945.pdf>

¹⁴ Vt nt Eesti rahvalaulud. Antoloogia. I–IV kd. Toim Ü. Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1969–1974, eriti laulurühmad „Laulud ühiskondlikest vastuoludest” ja „Laulud abielust”.

poliitikaide analüüsidest,¹⁵ et paljude muude marginaliseeritud teemade kõrval on suhtumine vägivalda, sellega seotud hoiakud, uskumused ja praktikad üks lünk meie kogudes, millega peaks tegelema, kui tahame saada täielikumat pilti eestlaste argielust, mõtte- ja käitumisviisidest.

Kogumisaktsioon „Vägivald eesti kultuuris“

Eesti Rahvaluule Arhiivi üks põhilisi ülesandeid on jälgida ühiskonnas toimuvat ning jäädvustada või dokumenteerida tuleviku tarbeks rahvapärase (mitteinstitutsionaalse) kultuuri nähtusi, pärimuslikke teadmisi ja praktikaid. Kogutu peaks andma sissevaate Eesti tänapäevase kultuurikäitumise olulisematesse nähtustesse nende loomulikus muutumises, aga samal ajal jäädvustama võimalikult laiapõhjaliselt eesti pärimuskultuuri. Traditsiooniliselt on Eesti Rahvaluule Arhiivi võimalust mööda kogutud ka nii teiste soome-ugri rahvaste pärimust kui ka muude Eestis elavate rahvaste pärimust. Arhiivis on saanud tavaks korraldada igal aastal üks suurem avalikkusele suunatud kogumisaktsioon, kus igalviil on võimalus anda oma panus kogude täiendamisse teemal, mida folkloristid on pidanud parajasti oluliseks, arvestades kultuuripildis toimuvat, arhiivikogude katvust ning ka teadlaste endi uurimishuviseid.¹⁶ Lisaks

sellele korraldatakse väiksemaid küsitlusi, arhiivikogud täienevad vabatahtlike annetuste ning mitmesuguste välitöömaterjalidega. Eesti Rahvaluule Arhiivi 2020. aasta kogumisaktsioon „Vägivald eesti kultuuris“ kuulutati välja tolle aasta veebruaris ning seda teemat käsitleti võimaluse korral ka sama aasta välitööintervjuudel.

Küsitluse eesmärk oli saada ülevaade, kuidas vägivalda eesti kultuuriruumis on suhtutud ja seda mõtestatud, mida on peetud vajalikuks, normaalseks, häirivaks või talumatuks, millised on olnud pärimuslikud moraalsed hoiakud ja nende ajaloolised tagamaad, ning teiseks selgitada vägivallapraktikate vorme ja ulatust. Täpsemad küsimused jagunesid viide suuremasse teemarühma: 1) vägivalda kasutamine kasvatuses, karistamine, karistatus ning vägivald laste omavahelises suhtluses ja mängudes; 2) kuivõrd ja mis asjaoludel on esinenud ja toleeritud füüsilist vägivalda (kaklemist, löömist, röövimist, kallaletunge) avalikus ruumis (sh loomade-lindude-putukate jm eluslooduse vastu); 3) füüsilise ja vaimse vägivalda nähtused piiratud kogukondades (perekonnas, kollektiivides, küberruumis), võimuhete kehtestamine; 4) vägivaldset käitumist kajastavad folkloorised ja folkloriseerunud lood, ütlemised, sõim, naljad jm rahvapärane loominguline väljendus, nt grafiti; 5) kuidas on vägivalda suhtutud, seda ohjeldatud või soodustatud, sellest pääsetud, võimutsemisele vastu astutud, mis on aja jooksul muutunud nii üldises suhtumises kui ka käitumises ning millised on olnud kirjutajate endi vägivaldakogemused. Julgustasime kirjutajaid soovi korral vastama vabas vormis. Küsitlus on jätkuvalt kättesaadav Eesti Rahvaluule

¹⁵ M. Sarv, Folklore collections in the service of Estonian society: Integrity in diversity. – Archives as Knowledge Hubs: Initiatives and Influences. Estonian Literary Museum, September 25–28, 2017, Tartu, Estonia. Toim A. Goršič, R. Järv, M. Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2017, lk 54–55; M. Sarv, Teadlase moraalsed valikud kultuurimälu loomisel.

¹⁶ Vt nt M. Hiimäe, Naljakatel eluseikadel rajanevad lood kogukonnapärimuses. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 11, lk 845–861. <https://doi.org/10.54013/kk684a3>; R. Järv, T. Särg, K. Tamm, A. Tuisk, Eesti Rahvaluule

Arhiivi laekumistest 2022. – Mäetagused 2023, nr 86, lk 187–194.

Arhiivi kodulehel¹⁷ ning vastused sellele on oodatud ka edaspidi.

Pärimuslike suhtumiste ja nende kohta käivate folkloorsete väljenduste kogumise üks eesmärk oli luua paremat mõistmist selle kohta, millistes mõtte- või tegevusmallides peituvad praeguse ühiskonna vägivallakäitumise juured, kuidas ja miks vägivallanähtusi on edasi kantud. Teadmine väiksemate kogukondade sees valitsevast vägivallakäitumisest jõuab harva väljapoole ja tahtsime pakkuda inimestele võimalust kas või minevikuvaates argikultuuri käitumismalle, hoiakuid, võimsuhteid ja hirme kirja panna. Seesuguste lugude rääkimine ja analüüs võiks mõjuda teraapiliselt nii kirjutajatele kui ka ühiskonnale. Pingestatud ja traumaatiliste kogemuste jagamine on nende leevendamise esimene samm, nende jõudmine üldisesse kultuuriteadvusse on aluseks suhtumiste ja hoiakute muutumisele.

Eesti avalikus ruumis on viimastel aastatel esile kerkinud hulk moraalsete hoiakutega seotud küsimusi, nagu suhtumine perevägivalda või koolikiusamisse, arutelu poliitikas ja valitsemises kasutatavate võtete üle ning seoses erinevate kultuurinormide ja rahvusrühmade segunemisega ka suhestumine „võõraga”. Kõrvalejätuse tunne, lõhed ja polariseerumine kuuluvad praeguse Eesti ühiskonna võtmeprobleemide hulka. Küsitlus on suunatud nii läbi ajaloo kuhjunud kui ka akuutsete (varjatud) pingete esile toomisele, ühiskonnas suurema mõistmise ja sidususe loomisele. Erinevate moraalsete hoiakute ja nende kujunemismehhanismide analüüs ja avalikkusele vahendamine aitab tavapärase ja kogukonnakäitumisele iseloomuliku oma rühma idealiseerimise kõrval mõista nii-

nimetatud traditsioonilise eesti ühiskonna mitmekesisust, ka selle pahupoolt. Paremad teadmised eesti ühiskonnas leidunud ja leiduvatest mõtteviisidest, moraalsetest hoiakutest ja käitumistavadest ning nende muutumisest aitavad selgitada, kuidas minevikust pärit suhtumised ja käitumismustrid mõjutavad praeguseid otsuseid, valikuid ja käitumist.

Üleskutse peale laekus saadetisi 21 kogujalt-kirjutajalt kokku 474 leheküljel (sh fotod). Enamik kirjutajaid oli vanemast põlvkonnast ja suur osa neist olid rahvaluulearhiivi püsikorrespondendid, kelle lugudega teistel teemadel juba varem kokku puutunud olime. Ilmselt vastuolulise teema tõttu oli osa iga-aastasi kirjutajaid seekord kaastööst loobunud või valinud näiteks vastata veidi hiljem välja kuulutatud koroonateemalisele küsitlusele. Vaatamata saadetiste suhteliselt väikesele arvule olid kaastööd väga sisukad ja andsid mitmekesise pildi vägivallakultuurist ja -kogemustest eri aegadel ja kontekstides. Rahvaluulearhiivi kogumiskampaaniate puhul on tavaks parimaid kirjutajaid ka premeerida. Selle küsitluse puhul oli kriteeriume raske seada, loomulikult olid kõige liigitavamad rasked isiklikud vägivallakogemused, kuid žürii koosseisus Ave Goršič, Reet Hiiemäe ja siinkirjutaja väärtustas ka pärimusliku ainese hulka ning üldisemaid tähelepanekuid ühiskonnast ja selle muutumisest. Kogumisaktsiooni peapreemiad pälvisid Maret Kärtna, Adik Sepp ja Eha Võso, ära märgiti Aino Liiviku, Enda Naabri, Ene Raudkatsi, Anne Rebase ja Urve Varese saadetised. Kõik teised osalejad pälvisid žürii tänukirja, iga saadeti on selle teema puhul abiks terviklikuma ülevaate saamisel.

Teemat eravestlustes ja välitööintervjuudes juba veidi varem kompides sai selgeks, et inimeste kokkupuuted vägivaldaga on väga erinevad ja ulatuvad seinast seinast. Ka kogumisaktsiooni vastajatest mitmed

¹⁷ „Me lapsed saime kõik pekka. See oli normaalne. Kõik said.” (Virumaa) Vägiwald ja selle piirid eesti kultuuris. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv, 2020. <https://www.folklore.ee/era/kysitlus/vvald.pdf>

tõdesid, et nad pole elus peaaegu üldse vägivallaga kokku puutunud, ning skaala teises otsas olid õige karmid ja jõhkrad lood.

Temaatiliselt järgis osa saadetisi välja pakutud küsimustikku, teised kirjutajad lähtusid rohkem oma kogemustest, perepärimusest või muudest teadmistest, mõni oli tänuväärselt kogunud lugusid ka oma tutvusringkonnas. Lapsepõlve ja kasvatuses seoses oli peaaegu kõigil oma tähelepanekuid. Vitsast räägiti enamikus saadetistest: paljudes kodudes on olnud olemas vits või mõnikord rihtm hirmutusvahendina, aga tihti ka tegeliku karistusvahendina. Lapsepõlvega seoses räägiti vägivallast või selle puudumisest laste omavahelises suhtluses, laste kasvatamisest, hoolest ja hellusest ilma jätmisest, karistamisest, nahutamist, peksmisest ja ka tüdrukute kodusest seksuaalsest ahistamisest või otsesest vägivallast. Oma pikema aja jooksul kogunenud tähelepanekuid laste kasvamisest ja kasvatamisest jagas ka mõni lasteaiaõpetaja.

Saadetistest jäi mulje, et varasemal ajal olulisi probleeme koolikiusamisega ei ole olnud ja õpilased on omavahel üldiselt hästi läbi saanud. Seevastu kooliga seoses oli lugusid õpetajatepoolsest kiusamisest: kuidas õpetajad on rakendanud oma võimu nende laste üle, kes neile pole meeldinud. Samas kirjutati ka tunnustavalt õpetajatest, kes oskasid üleannetutega toime tulla ja neid õiglaselt karistada. Kirjutajad jagasid oma mälestusi rahvuskonfliktide tekkimisest, kui Nõukogude okupatsiooni ajal tuli Eestisse rohkem venekeelset elanikkonda. Tõdeti, et varem mängisid vene ja eesti lapsed rahulikult koos, aga siis tekkisid kaklused ja kivisõjad. Üldise poliitilise olukorra taustal on konfliktid eestlaste ja venelaste vahel olnud oluline vägivalla ajend läbi kogu nõukogude aja, nii laste, noorte kui ka täiskasvanute seas ning sellest kirjanekud mitmel korral jutustasid.

Mitme kirjutaja rängemad vägivallakogemused või -pärimused ongi seotud vene sõdurite või julgeoleku esindajatega. Varasem rahulik ja helge elu asendus sõja ajal ja nõukogude võimu algusaajal süütute inimeste tapmist, julmade peksmist ja piinamist, vangistamist ja küüditamistega, mis omakorda tekitasid üldise hirmufooni. Toonaste laste mälu ja elusaatusse on need sündmused tugeva jälje jätnud. Sõjajärgse perioodi ülekohus ja ebaõiglus seostub just võimuesindajatega. Võrdlemisi selge ja ühene vaenlasekuvand on võimaldanud need vägivallakogemused pärast nõukogude võimu lõppu avalikus arutelus läbi töötada. Samas on see selge vaenlasekuvand loonud uue marginaliseeritud grupi, kelle teod eelistatakse maha vaikida: toonaste võimuesindajate järeltulijad elavad kannatanute ja nende järeltulijatega samas ühiskonnas.

Kirjutiste hulgas oli lugusid vägivaldsetest peresuhetest täiskasvanute vahel, kus valdavalt on ohvriteks naised. Osalt seostatakse meeste vägivaldset käitumist kogetud sõja- ja sõjajärgse aja koledustega, teisalt aga peetakse vägivaldset käitumist esmaseks põhjuseks regulaarset alkoholitarbimist. Kirjutised räägivad ka sellistest peresuhetest välja murdmisest ja pääsemisest. Osa saadetisi käsitles kiusu, vimma, õelust, pahatahtlikkust, süüdistamist pere liikmete ja sugulaste vahel.

Hulk lugusid oli töö juures ahistamisest, kiusamisest. Eriti ränk saatus võis tabada inimesi, kes ei leppinud kõrgemal positsioonil olivate korruptiivse käitumisega. Võimupositsiooni on tihti kasutatud hüvede saamiseks, kuid kui keegi selle paljastas või sellele vastu hakkas, siis võis oodata kättemaksu. Leebemate kättemaksuvormide kõrval oli lugusid, kui kõrgel positsioonil olijale vastuhakkajad lasti läbi peksta või isegi surnuks pussitada.

Lisaks vägivallaepisoodide otsestele kirjeldustele sisaldasid saadetised ka üldi-

semaid arutelusid vägivalda põhjuste, vägivalda ärahoidmise ja sellest pääsemise võimaluste üle. Jäi mulje, et need, kes isiklikust vägivaldakogemusest kirjutasid, olid kirjutamise ajaks kuidagi oma saatusest läbi tulnud, leidnud lahenduse vägivaldsest keskkonnast pääsemiseks ja kogetust tervenemiseks. Kogumisaktsiooni välja kuulutades mõtlesime selle peale, et oma kogemuste läbikirjutamine on üks teraapiline viis kogetud traumad enda sees lahendada. Üks kirjutaja nentiski, et ühest küljest ei tahaks neist asjadest rääkida, aga teisest küljest, kui ei teata, mis kodudes varjatuna toimub, siis see jääb inimeste sisse surutise alla, ning nende kogemuste lahti rääkimine peaks aitama inimestel olla üksteise suhtes mõistvam.

Eestlase vägivalda juured

Kogumisaktsiooniga laekunud saadetised kajastavad võrdlemisi vähesed pärimusteabe kõrval suuremalt jaolt kogujate endiga või nende tutvusringkonnas vägivaldaga seonduvaid juhtumeid või sündmusi. Viimaste puhul ongi raske hinnata, kui võrd on tegu pärimuslikul teel õpitud, omandatud vägivaldallakäitumisega ning kui võrd loomuliku reaktsiooniga toimuvale. Samal ajal annavad kirjutajate kommentaarid ja arutlused vägivaldajuhtumite kohta üldise pildi vägivalda suhtumisest. Üksikute inimeste kultuurimälu ja kogemusi koondades ilmnevad üldisemad kultuurimustrid.

Moraalsed hoiakud, suhtumised ja käitumismustrid omandatakse tihti pärimuslikul teel ja eri kogukondadega lävides neid järjepidevalt kohandades. Kultuuriline, sealhulgas folkloorne väljendus on oluline ja mõjus vahend rühma väärtuste ja uskumuste levitamiseks ja kehtestamiseks nii rahvalikes kui ka institutsionaalsetes kontekstides ning see osaleb ühtlasi eri suurusega rühmade identiteedi kujundamisel ja kinnistamisel. Prestiizsemate rühmade ja

isikute hoiakutel on neis protsessides oluline mõju. Ühiskonna moderniseerudes ja suhtlusvõimaluste avardades on otseste eluliste eeskujude kõrval järjepidevalt suurenenud haridussüsteemi, kirjakultuuri ja meedia mõju hoiakutele. Viimaste sajan-dite globaalsetes hoiakutes on vägivalda hakatud üha enam taunima ning järjest tähtsamaks on saanud üksikisikute õigused ja vabadused.

Vägivallast pääsemise võimalustena töid kirjasaatjad välja eelkõige sellele vastu astumist (pealtnägijana sekkumist, rünnatavana vastu hakkamist) või siis põgene-mist. Läbielatud olukorrad, kus vägivald- seja on ohvrist nii palju üle, et vastuhakk on võimatu, võivad jätta püsiva jälje inimese olemusele ja käitumisele, kandudes edasi tema lähikondsetele. Eriti kui kogetu proovitakse unustada ilma teraapilise läbi-töötamiseta.

Kõige kaitsetumas olukorras on kahtlemata lapsed, kes niikuinii jäävad täiskasvanutele alla juba jõu poolest, on sündinud neid usaldama ja jäljendama, elavad täiskasvanute kujundatud keskkonnas ning omandavad neilt ka oma käitumis- ja mõtteviisid. Ühe vägivaldallakäitumise allikana töidki kirjutajad välja kodused eeskujud. Lapsed matkivad täiskasvanute käitumist ka mängudes: kui laps nukuga mängides „pahale lapsele” pekka annab, siis on ta seda eeskujut ilmselt oma argireaalsuses kohanud. Lasteaiaõpetaja kokkuvõte oma töökogemusest oligi, et mingit vägivalda poleks, kui vanemad ei näitaks ise lastele halba eeskujut. Alkoholi liigtarbimine, sellega seotud kodused kaklused, ropp söim ja muu taoline ongi tema hinnangul lapse vägivaldseks muutumise põhjus. Ka kooli on kirjutajad kohati tajunud kui asutust, kus täiskasvanutel on piiramatut võimet laste üle ning õpetajad ei ole alati kasutanud oma õigusi vastutustundlikult.

Soome psühhiaater Martti Paloheimo on soomlaste meelelaadi uurides jõudnud

järeldusele, et paljude inimeste probleemid tekivad lapsepõlvекodus osaks saanud halva kohtlemise tagajärjel, niinimetatud kodukahjustuse mõjul ning et karm ja heluseta lapsepõlve kasvatus loob aluse vägi-valdsusele hilisemas elus. Paloheimo hinnangul laste nii karm kohtlemine soome-rootslaste hulgas tavaks pole ning sellest tulenevalt on nad meelelaadilt hoopis teistsugune rahvas, helged ja sõbralikud.¹⁸ Sellised kõrvutused panevad küsima, kas eestlased ja soomlased kui sugulasrahvad on sarnaste kasvatustraditsioonidega, meelelaadilt sarnased või on erinev ajaloo käik kujundanud nad erinevaks. Kas me oleme oma käitumismustrite poolest pigem sarnased soomlaste, venelaste, baltlaste, rootslaste, soomeugrilastega? Kui sügaval minevikus, geenides, meemides või kogemustes võivad olla meelelaadi, lastekasvatuse või vägivallakäitumise juured?

Üks kirjasaatja arutles pikemalt piibli kui autoriteetse eeskuju mõju üle eestlaste vägivallakultuuri kujunemisel. Ta tõi esile, et piiblis on vits tähtsal kohal ja karistamine on seal üks põhiline motiiv. Piibli õpetused, mis soovivad üleanne-tuid vitsaga nuhelda ja pahategijaid kivi-dega loopida, on olnud meeldejäädavad ning kui piibel näeb karistamist loomuliku või vajaliku käitumise osana, siis on sellel kir-jutaja arvates kindlasti oma mõju olnud ka Eesti inimeste käitumisharjumustele. Võib mõtiskleda selle üle, kas karistamine on tava, mille eestlased on omandanud saks-laste vahendusel kristlikust kultuurist.

Sakslastest mõisnikud on oma valitsemisviisidega samuti talurahvale vägi-valdset käitumist ette näidanud. Vanemas jutu- ja ajaloolises pärimuses, samuti regi-lauludes on ohtralt kajastusi sakste ja kub-jaste julmusest. Võib arvata, et eestikeelne

folkloorne suhtlus oli mõisaajal valitsejate kontrolli alt suuresti väljas ning niinime-tatud mõisavastases folklooris on nähtud ka rahvusteadvuse algete tärkamise pin-nast.¹⁹ Olen isegi veel välitöödel kuulnud lugusid inimesenahast tehtud härjajutta-dest mõisa pööningul ning mu enda 1910. aastal mõisateenijate peres sündinud-kasvanud vanaemal oli lapsepõlvest mällu sööbinud elavalt häiriv mälestus juhtu-mist, kui mõisnik lasi vana töömeest jul-malt peksta.

Siinses kirjutises kõne all oleva kogu-misaktsiooni kirjutajate jaoks olid mäles-tused sakste vägivallast juba tuhmunud ja suuremad julmused seostusid eelkõige venelaste ja nõukogude võimu esindaja-tega. Kirjutajad olid märganud sõjas ja nõukogude masinavärgis kogetud arutu tooruse mõju ka seda kogenud lähikond-sete meelelaadile, see muutis eelkõige mehed endassetömbunuks ja mõnikord oma koduste suhtes vägivaldseks. Üks poisina Siberisse küüditatud kirjasaatja tõi otse välja, et keskkond, millega kokku puutud, kujundab hoiakuid – algul oli tal raske vaadata, kuidas mehed peksid naisi ja lapsi ning lapsed tegid loomadele-lindu-dele liiga ja piinasid neid, aga paari aasta pärast oleks võinud ta isegi inimese tappa. Hilisemal nõukogude perioodil on noorte meeste vägivallakogemust kujundanud sunniviisiline armeeteenistus. Inimene harjub kõigega, ka vägivallaga, ja kindlasti on nõukogude võimustusüsteemi vägivalla-mustrid ühel või teisel moel mõjutanud eestlaste hoiakuid.

Eesti ajalookäigule iseloomulikult on olulisemate vägivallategude toimepanija-tena nähtud kolonisaatoritest võõrrah-vaste esindajaid oma kaheldamatu ja mällusööbiva julmusega. Selge ja võrdle-misi üheselt mõistetav vaenlasekuvand on

¹⁸ M. Paloheimo, Lapsepõlve mõjud. (Tarkusepuu 14.) Tlk T. Ülemaante. Tallinn: Varrak, Maaleht, 2015.

¹⁹ A. Kalkun, J. Oras, Töö- ja orjuslaulude sugu. Sissevaade lauludesse ja uurimislukku. – Vikerkaar 2023, nr 1–2, lk 135–148.

folklooris ja mälestustes tihti sulandunud koondnimetusteks „saks” ja „venelane”. Vägivald eestlaste endi seas on selle kõrval oluliselt vähem tähelepanu pälvinud: suhted oma rühma sees pole nii üheselt mustvalged, samuti on üldinimlik tendents oma rühmast mitte halba rääkida. Vägivald on teema, millest meelsasti ei räägita ega kirjutata, tihti jääb teadmine sellest rühma, kogukonna sisse, kuid on selge, et see on ühiskonnas avalikumal või varjataval moel olemas. Ka eestlaste kui rahva minevikukuvandit mõtestatakse enamasti idealiseeritud valguses, kuna soovitakse näha ja esitleda oma rahva liikmeid kui loomult häid ja õilsaid ning, nagu juba sissejuhatuses mainitud, on andmed eelmiste põlvkondade vägivallakäitumise kohta napid.

Folkloori üks olulisi funktsioone on pakkuda kultuuriliselt vastuvõetavat võimalust välja elada allasurutud tundeid ja läbielatud kogemusi, väljendada oma meelsust surveolukordades või teemadel, millest ühiskonnas otse rääkida on (olnud) võimatu või sobimatu. Sellisena on folkloor oluline teabeallikas ühiskonna

varjatud probleemide kohta. Nii näeme ka rahvaluulekogude poeetilisemast osast, et moraalse aktsepteeritavuse piirialadel olevad ja tänapäevalgi intensiivseid avalikke diskussioone esile kutsuvad teemad, nagu perevägivald, alkoholism, rahvuskonfliktid, koolikiusamine, võimutsemine, looduse ja teiste liikide ekspluateerimine, on moodustanud ka varasematel aegadel eestlaste argikultuuri osa, neid nähtusi on folkloorses väljenduses omal moel tõlgendatud ja mõtestatud. Vägivald elab tihti kas üksikisikute, rühmasiseste või rühmadevaheliste võimuhete pinnal, see on üks enesekehtestamise (teatud tingimustes ka ellujäämise) strateegiaid ja võib omandada väga erinevaid vorme. Avalik diskussioon vägivallanähtuste üle nende mahavaikimise asemel ning individuaalsete kogemuste teadvustamine võiks luua rohkem mõistmist probleemide põhjustest ja olemusest, mõjuda teraapiliselt ning toetada liikumist tervema ja sidusama ühiskonna poole.

MARI VÄINA